

ГОРА ЉИЉАНОВА

(БИЉНИ СВЕТ У ТРАДИЦИОНАЛНОЈ КУЛТУРИ СРБА)

Зборник радова

Уредиле: Зоја Карановић и Јасмина Дражић

УФС | УДРУЖЕЊЕ
ФОЛКЛОРИСТА
СРБИЈЕ

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА
„СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ“
БЕОГРАД

Недељко В. Радосављевић
Историјски институт, Београд
nedeljko_radosavljevic@yahoo.com

ГОДОВИЧКА ЛЕКАРУША*

У раду је, на примеру „Годовичког зборника”, указано на специфичан вид сакупљања медицинских знања у посебне рукописне зборнике, познате под називом *лекаруше*, односно *лекаруше*. Када је реч о словенским поданицима Османског царства, таква знања су током 18. и почетком 19. века најчешће сакупљана и примењивана при православним манастирима и црквама, као јединим центрима у којима је била присутна писменост у озбиљнијој мери. *Лекаруша* која се налази у „Годовичком зборнику”, садржи 41 рецепт за справљање и примену лекова из домена хумане и ветеринарске медицине. Лекови у њој су справљани од састојака биљног, животињског и минералног порекла, најчешће њиховим комбиновањем. У овом раду пажња ће бити усмерена на лекове у којима су коришћени биљни састојци, уз указивање на болести за чије лечење су били намењени.

Кључне речи: манастир Годовик, лекаруша, болести, лекови, биље, примена.

Пре појаве лекара образованих на традицијама европске медицине у Србији током 19. века, лечењем људи (хумана медицина) и животиња (ветеринарска медицина) бавили су се припадници различитих професија. Поред хируршких знања, добро познатих и изузетно важних у ратним временима, справљање лекова и њихова употреба били су од изузетног значаја.¹

Кад је реч о областима, у просторима под османском влашћу, које је насељавао српски народ, примењивана медицинска знања нису се много разликовала од осталих делова Балканског полуострва. Она су била заснована на више медицинских традиција, и подразумевала су справљање лекова и њихову примену. Медицинска знања тог времена била су заснована на: традиционалној народној медицини, средњовековној баштини, османској медицини и њеним училиштима (*tib*) која су наследила старије муслиманске школе, попут андалузијске, као и европској медицини, која је посредно, преко Грка, поданика Османског царства школованих на

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Европа и Срби (1804–1918): подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031), који се реализује у Историјском институту у Београду.

¹ Још током 18. века, у западној и централној Европи, где је постојала развијена мрежа универзитета, постојала је разлика између лекара који су се бавили лечењем различитих болести и хирурга, често сматраних за припаднике занатских еснафа (попут бербера). Лекари су били боље плаћени и више уважавани у друштвеној структури (Живојиновић 1995: 362).

европским универзитетима, утицала на знања о лечењу на истраживаном простору, а затим је видан и утицај и муслиманских лекара.² Делатност која би се у модерном смислу могла назвати фармацијом није била одвојена од процеса примене лекова.

Поменута медицинска знања чине основни садржај љекаруша 18. и 19. века. Неке од њих су у целини објављене још крајем 19. века, док су друге до данас остале у рукопису.

Једна таква *љекаруша* налази се у „Годовичком зборнику”³, рукопису различитог садржаја, који је добио назив по манастиру у којем се некада налазио. На основу чињенице да је у садржају зборника присутна *Пјесма Светом Краљу*, коју је сматрао скоро идентичном *Песми Стефану Првовенчаном*, насталој у манастиру Каленић 1828. аутора Михаила Старчевића, Благоје Живковић је „Годовички зборник” датирао у прву половину 19. века, после поменуте године (Живковић 1962: 196–197). Међутим, могуће је да је овај рукопис тада само преписан са старијег предлошка и делимично допуњен. Такође није искључено и да је настао раније, крајем 18. века. На такав закључак упућује писмо Рукописа и врста коришћене хартије, а делом и димензије књиге. „Годовичка љекаруша” је још један пример сакупљања медицинских и других знања у православним манастирима од стране монаха, који су их највероватније и примењивали на оболелим људима.

„Годовички зборник” исписан је у свесци малог формата (10 x 8 cm) (Живковић 1962: 196). Садржи молитве, здравице, две песме, посвећене Светом Краљу (Преподобни Симон – краљ Стефан Првовенчани) и Светом Сави, између којих се налази једна молитва (стр. 14–37), затим *Канон молебни Пресвете Богородице* и друге молитве посвећене њој (стр. 38–81). Љекаруша под насловом *Ећимлуци свакојаки, от живине и от влашца [и] от другије ствари*, налази се на страницама 82–113. Следи *Молитва за излечење болесних* (114–133).

Највећи део „Годовичког зборника”, укључујући и *Љекарушу*, писан је једном руком, ћирилском мајускулом. У рукопису је заступљена стара ортографија, присутне су титле без лигатура. Последњи део рукописа писан је курзивном минускулом. С обзиром на то да су последњи рецепт и један запис који следи иза њега, који се односи на лечење коња, такође писани минускулом, могуће је да је курзивни део настао од другог писара. Језик

2 Османске медицинске школе образовале су и војне лекаре, што је у Османском царству, држави која је готово увек била у ратном стању због сукоба са суседним земљама, или услед унутрашњих побуна, било изузетно значајно (Радосављевић 2013: 47).

3 Зборник је био приватно власништво, а 1947. је преузет од Народног музеја у Ужицу. „Годовички зборник”, Рукописна збирка, Народно музеј Ужице, 2383. Село Годовик је у време настанка зборника припадао Ужичкој нахији. Зборник је највероватније припадао манастиру Годовик, који је у каснијем периоду претворен у парохијску цркву. У црквено, административном погледу Годовик је припадао тадашњој Ужичко-ваљевској митрополији (Радосављевић 2007: 378–379).

„Зборника” је српски народни, мањим делом црквенословенски. Ијекавско наречје указује на порекло аутора, који су вероватно били из тадашње Ужичке нахије, или су дошли у Годовик са простора Херцеговине, што је област порекла највећег дела локалног становништва.

Поред највероватније тачног закључка да је припадао манастиру Годовик, Благоје Живковић износи и претпоставку да се „Годовички зборник” првобитно налазио у неком од овчарско-кабларских манастира (Живковић 1962: 196). Неки аутори, такође, указују на то да овај рукопис, као и други слични зборници или медицински кодекси (Григорићев кодекс, Врачебни типик, Босански кодекси из 1749, Пиротски кодекс, Сопотска лекаруша из 1854...), води порекло из *Ходошког кодекса* с краја 14. века, који је пронађен у Хиландару (Марковић-Стојановић 2012: 60–61). Такође треба напоменути да је Годовичкој слична по садржају „Горажданска лекаруша”, која омогућава да се изврши поређење лекова наведених у њима, и делом утврди и њихова распрострањеност.⁴

„Лекаруша” из „Годовичког зборника” садржи четрдесет један рецепт, углавном за лечење људи, три се односе на ветеринарску медицину, а један на дезинсекцију (уништавање стеница). Лекови нису груписани по болестима. Сваки рецепт је, са две водоравне црте и вињетом, одвојен од претходног. Један рецепт се односи на изговарање речи из Јеванђеља по Јовану,⁵ после којих се пила вода, при чему се не каже каква и са чим.⁶ Два рецепта се односе на „одбројавање” речи које су данас неразумљиве, неке од њих су латинског порекла.

Што се тиче врста болести на које се рецепти односе оне су различите. Из домена хумане медицине присутни су лекови за лечење рана насталих ватреним или хладним оружјем и живих рана (5), затим *аспе* (1), сифилиса, познатог под именом *врењак* (1)⁷, импотенције (1), женског стерилитета (1), болести уста (1), грознице (2), *мицина* – гнојних чирева и оболелих лимфних жлезда (1), *трлеме* – врућице (1), болести очију (2), зубобоље (1), брадавица

4 Горажданска лекаруша је, такође, саставни део једног зборника, који садржи две молитве (Св. архистратига Михаила Чиноначалника и Св. Сисона), као и рецепте за справљање лепкова за хартију и боје (златна, црна), што се може повезати са књиговезачком и преписивачком традицијом. Иза њих се налази сама *Лекаруша* са 62 рецепта за различите болести, међу којима су и неки врло слични или идентични са рецептима из Годовичке лекаруше (Поповић-Родољуб 1892: 574–579).

5 Реч је о помоћи приликом тешког порођаја. На текст речи које би биле написане стављала би се вода, која би се потом уз њихово читање пила. Те речи су, заправо, почетак Светог јеванђеља по Јовану: *У почетку бјеше ријеч, и ријеч бјеше у Бога, и Бог бјеше ријеч. Она бјеше у почетку у Бога. Све је кроз њу постало, и без ње ништа није постало што је постало. У њој бјеше живот, и живот бјеше видјело људима. И видјело се свјетли* [у тами, и тама га не обузе] (Св. Јеванђеље по Јовану, Нови завјет Господа нашега Исуса Христа, превео Вук. Стеф. Карацић, Библија или Свето писмо Старога и Новог завјета, Београд 1993: 96).

6 Слично је и у Горажданској лекаруши, с тим што је узет краћи део с почетка Јеванђеља по Јовану (Поповић-Родољуб 1892: 576).

7 *Врењак* – сифилис, од *вренска*, односно *француска болест*.

(1), костобоље (1), кашља (1), болести гуше (1), отока (1), мокрења крви (1), *срдобоље* – дизентерије (1), повраћања (1). Поред тога, заступљени су лекови за олакшавање тешког порођаја (1), за повећање количине млека код породила (1), за лечење алкохолизма (1), „од немоштине“ (1), „кад човек закамени“ (1). О душевним болестима се не говори, осим једној, *запт у духу*. Такве болести су у то време углавном и биле у домену духовних власти, односно лечене су у појединим манастирским средиштима где су се духовници посебно бавили њима. Таквих примера било је више, а неки извори говоре у прилог успешног опоравка пацијената (Радосављевић 2013: 318).

Осим тога, сачувани су и рецепти за лечење болести које се појављују код коња: „кад стане вода“ (1), „губавост коња“ (1), „кад коњ заведе“ (1), и „од влашаца“ (1). Већ је напоменуто да се четири лека односе на ветеринарску медицину, односно лечење болести коња. То указује на значај те животињске врсте у брдско-планинском крају западне Србије, од кога су у великој мери зависила домаћинства. Зато је брига о здрављу коња била већа него када је реч о неким другим врстама домаћих животиња.

Неколико рецепата због оштећења текста или нечиткости самог рукописа на појединим местима, није сасвим разумљиво.

Лекови наведени у „Годовичкој љекаруши“ односе се на лечење рана, болести очију, уста и грла, плућа, коже, зуба, разних облика грознице, пробавног тракта, полних болести, као и за елиминисање паразита који су се појављивали код људи и код животиња. Такође су записани и лекови за лечење женског стерилитета и за помоћ при тешким порођајима. Посебно је интересантан једноставан лек за лечење импотенције. Његов садржај и начин примене тешко да је могао да донесе неки резултат, али само навођење у љекаруши указује на то да су се људи и за најделикатније личне проблеме опредељивали да затраже помоћ тамо где су у том времену прикупљана медицинска знања. На основу наведених података, види се да су записивани рецепти за низ болести које су савременој медицинској науци предмет различитих специјалности, од честих појава, попут зубобоље, до деликатних и скриваних обољења, попут сифилиса, или појава импотенције. За њихово лечење коришћени су производи минералног, животињског и биљног порекла.

Кад је реч о састојцима минералног порекла који су коришћени за справљање лекова, у „Годовичкој љекаруши“ помињу се со, стипса, сичан⁸,

⁸ *Сичан* – триоксид арсен (As₄O₆), у медицини коришћен још од времена античких лекара Хипократа и Плинија. Све до 19. века посматран је као универзални лек за многе болести, коришћен у веома малим дозама. У супротном, радило се о отрову са веома снажним и смртоносним дејством (Petrak–Pavlović 2015: 93).

нишадор,⁹ цијећ,¹⁰ барут, сумпор, терпентин,¹¹ коњски камен,¹² као и људски и животињски продукти, попут мишјег или овчијег измета и људског урина. Од састојака животињског порекла коришћени су млеко, мед, делови животињских организама (пилади, жаба, мишева), чак и крв птица.

Најзаступљенији састојци били су биљног порекла. Међу њима се може извршити подела на саме биљке и биљне прерађевине. Лековито биље и друге врсте биљака, као и производи биљног порекла, састојци су који су заступљени у 28 лекова, у већем броју помешани са минералним или састојцима животињског порекла. Од биља су заступљени дивизма, пелен, каранфил, кукурек, татула, споруш, милонух, репушина, бели слез, метвица, коприва, броћ. Ове врсте биља се у Ужичком крају традиционално сматрају лековитим.

Поред лековитог биља у најужем смислу у „Годовичкој лекаруши” присутна је и употреба воћарских, ратарских и повртарских култура, чија је примарна улога била прехранбена или прерађивачка (занати). У тој групи су лишће и мезгра винове лозе, сунцокретово семе, црни лук, краставац, конопљино семе. У „Лекаруши” је као састојак лекова коришћен и бибер. Од производа заснованих на ратарским или воћарским културама присутни су пшенично брашно (хлеб), вино, шећер, ракија, зејтин, кукурузно брашно. Посебна врста сировине биљног порекла је мезгра, течност узимана из стабала или испод коре различитих врста лозе или дрвећа. Тако су јасно наведене мезгра од винове лозе, цера, клена, црног трна и зове. Поред већ поменутог дрвећа, наводе се и дрен и врба, односно коришћење њихових листова. Поред наведених производа биљног порекла у справљању лекова били су коришћени катран и смола. Народна медицина ужичког краја остала је и касније заснована на готово истим биљним састојцима. То су потврдила и истраживања вршена почетком деведесетих година 20. века на ширем простору Ужица (Ристовић 1992: 109–140).

Лекови у којима су коришћени лековито биље и биљни производи односе се на следеће болести: аспа (осип, црвенило, мале богиње), грозница, мицина (чиреви или упала лимфних жлезда, под пазухом или на препонама), кашаљ, костобоља, главобоља, болести очију, болести грла (гуша), живе ране (живине), ране изазване хладним или ватреним оружјем,

9 *Нишадор* – амонијум хлорид (Nh4Cl), у савременој медицини познат је као лек за кашаљ, односно искашљавање.

10 *Цијећ* – пепео настао сагоревањем дрвета (пре свега букве), помешан са водом. Коришћен пре свега у хигијенске сврхе, као средство за прање посуђа и одеће.

11 *Терпентин* – терпентинско уље, продукт од смоле црног бора, са високом концентрацијом пинена, са разноликом применом и у савременој медицини, посебно када је реч о помоћним средствима (уља, балзами, инхалатори) <http://agroplus.rs/serijal-lekovito-bilje-159/>. Приступљено 23. јануара 2016.

12 *Коњски камен* – плави камен (бакар сулфат), у савремено време најчешће се користи као фунгицид у превентивној заштити воћа и винове лозе. Такође, у употреби је при превентивној дезинфекцији папкара, како би се спречила појава шапа и других обољења папака.

отоци, срдобоља, сифилис (*врењак*, вренска / френска болест), као и за „запт у духу”, највероватније неке врсте меланхолије или депресивног стања.

Сви лекови справљани су у виду напитака, делимично хране, а највише праха или мелема. У том смислу, посебан значај имала је смола, која је коришћена као основа, од које су се правиле „погаче”, на које су се стављали прашкасти лекови или мелеми и потом наносили на оболела места или ране. За разлику од смоле, катран, као и дестилат катрана (бели катран) коришћени су као лек, а његова употреба као антимицотика била је заступљена и током друге половине 20 века.¹³ У справљању лекова коришћене су старе, тада заступљене мере (исе, драм), као и посуде, попут авана (ступе) у којима су лекови прављени.

Лекови у чијем справљању су коришћени лековито биље, ратарске, виноградарске и воћарске културе, биљке друге врсте или њихови састојци, као и производи од њих у ширем смислу, били су следећи:

Лекови за живине (живе ране), друге ране и отоке

- Први лек од живине (живих рана) садржао је различите састојке, међу којима су од биљних заступљени корени од милодуха¹⁴, репушине¹⁵ и кукурека, затим листови од врбе, као и коњски камен, сичан и барут. Припрема би била вршена тиме што би све то заједно било уситњено у авану. Рана би била премазана медом на који би био присут припремљени прах. Потом је за припрему „погаче” коришћена смола, која је прављена по величини ране, а лек са њом би био привијан и остајао на рани два дана. Да се радило о мелему који је изазивао јаку реакцију, указује навод у „Љекаруши” да се поступак понови још два пута ако болесник то може да издржи, и да ће потом „испасти месо погано”. После тога, поново би био стављан мелем са медом, без смоле.
- Други лек за лечење живине подразумевао је справљање средства за кађење под покривачем. То средство садржало је сумпор, коњски камен, стипсу и каранфил,¹⁶ заједно уситњене.

13 Бели катран (течност), задржао се у употреби све до почетка 21. века. Бели катран се са белим луком и даље користи за лечење пробавних тешкоћа. Поред тога, катран је користи и за чишћење рана, а са заједно са машћу се користи и за лечење испуцалих рана или коже. Катран се користи и као превентивно средство за естрозу (*osetrus ovis*), паразитску болест оваца. Податке о примени катрана прикупила је теренским истраживањима Снежана Томић, етнолог, музејски саветник, Музеја на отвореном „Старо Село“ у Сирогојну, у селима Јабланица и Семегьево, током 2011. године. Колегиници Снежани Томић захваљујем на уступљеним драгоценим подацима.

14 Милодух (*hyssopus officinalis*), жбунаста самоникла биљка јаког мириса због садржаја етеричног уља. У народној медицини се користе готово сви њени делови. Употребљавана је за лечење дисајних путева, пробавног тракта, жутице... <http://www.herbalia.org/index.php?id=hyssopus-officinalis>. Приступљено 26. 01. 2016.

15 Репушина (*tussilago petasites*). Корен ове биљке коришћен је и за лечења грознице, опекотина, црвеног ветра (Чајкановић 1985: 205).

16 Каранфил (*dianthus caragophyllus*), у народној медицини распрострањен лек коришћен против кашља, туберкулозе, срдобоље, стомачних тегоба, краста, чак и сифилиса (Чајкановић

- Трећи лек за лечење живине справљан је као мелем који је садржао зејтин, смолу и мезгру од зове. Тако направљена смеша је кувана и потом стављана на рану.
- Још један лек за лечење рана (не наводи се каквих), састојао се од листова коприве, затим мезгре од зове,¹⁷ црног шећера, смоле од смрче, катрана или терпентина са уљем. Лек се справљао у виду мелема, и привијан је на рану, вероватно у погачама заснованим на смоли.
- Лек у коме се први пут помиње кукурек¹⁸ је „за велику рану”. Ради се о једноставном стављању листова кукурека на вруће камење и „парењу” ране над њима. У рецепту није описана врста рана за које је предлагано такво лечење.
- За лечење отока (не наводи се њихово порекло), наведен је лек који би се састојао од уситњених и помешаних барута, сичана и коњског камена. За тај лек неопходна је и смола, која је коришћена да би се учврстио мелем на рани, настао мешањем наведених састојака лека са медом. Рана би, пре стављања мелема, била расечена да би он што боље деловао. Рана би се даље мазала мелемом и зејтином док се не очисти. У наставку лечења предвиђено је испирање водом у којој су скувани смола и бели слез¹⁹ с кореном.²⁰

Лекови за очи

- Један од лекова за оболеле очи састојао се од праха сунцокретовог семена²¹ раствореног у води, који се тако пио. Није, међутим, јасно описано о каквом се обољењу ради, а у Горажданској лекаруши нема сличног рецепта.
- Други лек за очи „када боле”, справљан је од шећера и коњског камена, уситњених у авану и помешаних заједно са куваним јајетом. Вода са тим леком би се процедила и капима стављала у очи. Готово идентичан рецепт за исту болест очију налази се и у Горажданској лекаруши, с тим што се наводи да јаје треба да буде печено.²²

1985: 128–129).

17 Зова (*sambucus nigra*), коришћена је за лечење плућних болести, заустављања крварења, заглавања. Коришћени су готово сви делови биљке (Чајкановић 1985: 103–104).

18 Кукурек (*helleborus odorus*), такође је имао свестрану примену у народној медицини, а за његова лековита својства знало се и у античко време (Чајкановић 1985: 146–147).

19 Бели слез (*althaea officinalis*), биљка са широком применом у народној медицини, коришћена и за лечење кашља, плућних болести, пробавног тракта, шарлаха, заушака, мицине (Чајкановић 1985: 32).

20 У Горажданској лекаруши постоје два лека за отоке, један за одрасле и други за децу, али немају сличности са овим леком (Поповић-Родољуб 1892: 578).

21 Сунцокрет (*helianthus annuus*), јестива уљана култура, чије је семе коришћено у различитим рецептима. Чешће је коришћен за лечење главобоље и великог кашља. Сунцокретово уље (зејтин) такође је имало вишеструку медицинску примену (Чајкановић 1985: 224).

22 У „Горажданској лекаруши” има пет рецепата за болести очију (Поповић-Родољуб 1892: 577).

Лекови за болести које се манифестују на кожи

- Лек за мале богиње²³ или осип (аспа), тада опасну и чак смртоносну болест, састојао се од праха дивизме помешаног с медом, који је као препарат мазан по местима на којима су изашле.
- Лек од мицина (гнојни чиреви, запаљење и отицање лимфних жлезда под пазухом или по препонама и другде), од биљних састојака садржи семе татуле²⁴ уз, како се наводи, изврћену главицу црног лука, у комбинацији са кобилним и крављим млеком и сапуном. Ова смеса би неколико пута била препечена, а затим „држана” (привијана) на оболелом месту по двадесет четири часа. Други део, који свакако није могао да допринесе излечењу, садржи упутство да се мали миш расече на четири дела, и такође привија на оболело место по 24 часа. Горажданска љекаруша нема у свом садржају сличан лек.
- Лечење мајасила-мојасила (екцем)²⁵, вршено је са два мелема. Први је справљан од свињске масти и соли, а други од говеђе жучи, каранфила и ракије. По коришћењу првог, по оболелим местима мазан је други мелем.²⁶

Лекови за лечење грозница, кашља, болести грла

- За лек од грознице коришћен је „кисео” хлеб, једна од основних намирница биљног порекла. У овом случају не ради се само о хлебу, већ и о одређеној формули која је на њему исписивана. Формула је у „Љекаруши” исписана ћирилицом, али је јасно да је, уз бројне грешке, са речима латинског порекла: *дура ама селета ерго тари ерго метела*.
- Лек од *трлеме*²⁷ садржи, поред цијеђи (смесе буковог пепела и воде), вино и бибер, који су тако кувани узимани пре јела. И „Горажданска љекаруша” садржи лек од ове болести, али потпуно различит, заснован на животињским састојцима (Поповић-Родољуб 1892, 578).
- Лек против грознице састоји се од бибера и ракије првијенца, узете на самом почетку дестилације. Лек би се пио, а потом се наводи да се треба добро покрити, свакако у циљу презнојавања.
- Лек против кашља састојао се од листа и коре дрена, који су, заједно са стипсом, били кувани у вино. Тако куван се пио.²⁸

23 Дивизма (*verbascum*), као лек је била знатно познатија за стишавање крвавог кашља, или стављање облога на место прелома костију (Чајкановић 1985: 88).

24 Татула (*datura stramonium*), друга имена смрдац, смрдљика, свињска душица. Усмена народна традиција места на којима расте помиње као места магијских радњи, али не и као лек (Чајкановић 1985: 226).

25 Мајасил (Екцем) – Кожно обољење.

http://www.psorijazaiekcem.com/ekcem_majasil.html#.Vqki4fkrLIU Приступљено 27. 01. 2016.

26 У потпуности идентичан лек и поступак лечења описани су у „Горажданској љекаруши” (Поповић-Родољуб 1892: 577).

27 *Трлема, терлема* – врућица, тифус.

28 Лек против кашља који се помиње у „Горажданској љекаруши” сличан је. У њему је такође коришћен лист од дрена, али не и кора, већ кора од шипурка, варена у вино (Поповић-Родољуб 1892: 577).

- За лечење гушобоље (највероватније дифтерије, опасне болести грла изазване лефтеровим бацилом, чији развој може довести и до гушења) наведен је лек који је садржао коприву, нишадор и сунђер. Нишадор и коприва би се иситнили у прах, помешали с медом и јели четрдесет дана. Поред тога, занимљиво је да се препоручује пушење и сунђера у лули.²⁹

Остали лекови

- Лек против сифилиса (*врењак*), тада неизлечиве венеричне болести која је прогресивно разарала организам, састојао се од пелена, куваног вина, каранфила и коњског (плавог) камена. Та комбинација биља, биљног продукта (вино) и минерала прављена је тако што је пелен у облику праха мешан са осталим састојцима и узиман као лек четрдесет дана. У рецепту се помиње масло, па је лек највероватније имао кашасту форму. Рецепт за примену садржи и упутство да се, уколико се болест покаже на кожи, лек као мелем маже на оболело место. У „Горажданској лекаруши”, под бројем 24 (*од френка*) дат је потпуно идентичан рецепт (Поповић-Родољуб 1892: 577).
- Посебан пример употребе биља примењиван је у поступку искорењивања стеница. Основна сировина били су кора од краставца³⁰, стављена на местима где их има, која је потом преливана врућом водом, да би иза тога слично било поновљено са споришом³¹, зејтином и пљувачком.
- Лек против зубобоље заснован је на једном зачину (со) и четири врсте мезгре. Његово справљање састоји се у томе да се у води помешају со и мезгре винове лозе, цера, црног трна и клена, као и смоле, и да се тако скувана течност у лонцу поклопи хлебом (не наводи се колико дуго), а затим да се њоме зуби паре. „Горажданска лекаруша” такође садржи лек против зубобоље, али заснован на сасвим другачијим састојцима (Поповић-Родољуб 1892: 576)
- Лек против костобоље је садржао катран и зејтин као биљне продукте, уз жуманце из јаја и целицу соли. Препран бели катран би се помешао са осталим састојцима, и као такав био би привијан на болно место.
- *Жученица на очима* – вероватно жутица или неко друго обољење јетре које се манифестовало жутилом у беоњачама, лечена је соком од *рдакве* (ротква) који је препоручен као напитака, а у исто време и као течност која је листом привијана на очи.
- Један од лекова који се односе на помоћ породиљама уколико се порођај

²⁹ Истоветан рецепт садржи и „Горажданска лекаруша” (Поповић-Родољуб 1892: 577).

³⁰ Краставац (*cucumis sativus*), повртарска култура која је коришћена и за лечење, најчешће у случајевима мицина, главобоље и костобоље (Чајкановић 1985: 141–142).

³¹ Спориш (*verbena officinalis*), биљка позната у народној медицини у лечењу епилептичних напада, али и различитих врста рана и у случајевима тровања (Чајкановић 1985: 222).

тешко одвија, састоји се од врућег вина са прахом од метвице,³² који треба да пије како би порођај био лакши.

- *Срдобоља* (дизентерија)³³ је била присутна болест са тешким последицама. У „Љекаруши” се наводи да се у прах иситне заједно броћ,³⁴ смола и катран, који се потом кувају у врућој води или ракији. Та течност се пила пре јела, уз услов да се не једу никакви „земљани”, односно подземни плодови (поврће, кртоласте биљке). У даљем лечењу предвиђено је узимање церове мезгре у води ујутру.
- Против „заптивања у духу” коришћен је лек који је укључивао шећер, и који је орално узиман.

Ветеринарска медицина

- За лечење губавости коња³⁵ записан је рецепт за справљање мелема. Кувано сало и катран требало би да се пропрже заједно са ситном пројом и конопљаним семеном.³⁶ Мелем је тако био спреман за употребу, и мазан је по оболелој животињи.

Из наведених примера види се да су у време настанка „Љекаруше”, записане у „Годовичком зборнику”, тадашњи видари умели да препознају већи број болести и приступе справљању лекова за њих, поштујући рецепте који су у њој записани. Пропорције њихових састојака и време примене такође били су јасно одређени, а у њиховом одређивању коришћене су старе, такође тачне мере. Лекови су оболелима давани, или су директно примењивани, од стране људи који су их направили, а који су свакако надгледали и њихову примену.

Међу лековима из „Годовичке љекаруше” највише (двадесет осам) било их је засновано на састојцима или производима биљног порекла, било да је реч о лековитом биљу, ратарским и воћарским културама, или другим биљним врстама, што је несумњиво сведочанство о обилатом коришћењу биља и биљних продуката у лечењу људи и животиња у првој половини

32 Метвица, мента (*mentha pulegium*), у неким љекарушама препоручује се за лечење црвеног ветра (Поповић-Родољуб 1892: 174).

33 Обољење слузокоже дебелог црева изазвано бацилима или амебама, које резултира крваслузавим столицама, поремећајем метаболизма и општом слабашћу. <http://narodnilek.com/2013/04/21/srdobolja-dizenterija/>. Приступљено 27. 01. 2016.

34 Броћ (*rubia tinctorum*), коришћен је за добијање црвене боје, али и као лек костобољу, менструалне тегобе, а у домену ветеринарске медицине дим од запаљеног корена стављан је сипљивим коњима да удишу. Сматрало се да подиже имунитет код животиња (Чајкановић 1985: 55).

35 Губавост коња – сакагија (*Malleus*), тешко бактеријско заразно обољење које је искорењено шездесетих година 20. века искључиво уклањањем оболелих животиња. <http://www.svetmedicine.com/bolesti-i-stanja/zarazne-bolesti-infektivne-bolesti/403-sakagija-slinavka-malleus-zoonoza-maleus>. Приступљено 28. 01. 2016.

36 Конопља (*cannabis sativa*) је биљка свестране примене, од текстилне домаће радиности до лечења разних болести, попут болести желуца, врућице, грознице, чирева. Део биљке који се у медицини највише користио било је управо семе (Чајкановић 1985: 134–135).

19. века. Поред значаја који има за истраживање историје медицине и друштvene историје, „Лекаруша” из „Годовичког зборника” драгоцен је извор и за привредну историју, јер су састојци коришћени у њој у највећој мери базирани на сировинама из окружења, али и на културама гајеним на том простору у време њеног настанка. Неки од садржаја „народне медицине”, како лекови тако и терминологија, остали су присутни на подручју Златиборског округа и крајем 20. и почетком 21. века.

Наведени записани рецепти за справљање лекова и мелема у „Љукаруши” потврда су, између осталог, значајног места и улоге које биље одвајкада има у човековом животу, али и људске тежње да препозна, изучи и примени благотворна дејства флоралног окружења. „Годовичка љукаруша” један је од вредних извора о лечењу на домаћим просторима и српској народној медицини, у коју су уткана вековна знања о дејству појединих састојака биљака.

ЛИТЕРАТУРА

- Годовички зборник*, Рукописна збирка, Народни музеј Ужице, 2383.
- Живковић 1962: Б. Живковић, Књижевни прилози у Годовичком зборнику, *Зборник историје књижевности* 3: 196–197.
- Живојиновић 1995: Д. Р. Живојиновић, *Успон Европе*, Београд: Службени лист.
- Марковић-Стојановић 2012: С. Марковић-Стојановић, *Однос српске државе према особама са инвалидитетом, историјски осврт*, Београд: Социјална мисао 3: 56–69.
- Поповић-Родољуб: М. С. Поповић-Родољуб, Српске старине, *Босанско-херцеговачки источник*, VI, 12, Сарајево: АЕМ Конзисторија сарајевска: 574–579.
- Радосављевић 2007: Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831, управа Васељенске патријаршије*, Београд: Историјски институт.
- Радосављевић 2013: Н. В. Радосављевић, *Ужице, град и нахија – окружење у времену страха 1788–1862*, Ужице: Историјски архив Ужице.
- Ристовић 1992: Д. Ристовић, Народна знања, *Етнолошка истраживања Ужичког краја*, Београд: Етнографски институт: 109–140.
- Чајкановић 1985: В. Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, прир. В. Ђурић, Београд: Српска књижевна задруга.

*

Petrak–Pavlović: V. Petrak, G. Pavlović, *Ekotoksikologija arsena*, TEDI, International Interdisciplinary Journal of Young Scientists from the Faculty of Textile Technology, Vol. 5, Zagreb: Tekstilno-tehnološki fakultet: 86–98.